

УДК 159.9

Сологуб Д. С.

аспірант

кафедри загальної психології й психології розвитку особистості

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕМОЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК У МАТЕРІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

У статті висвітлено психологічні особливості стилів виховання у матерів з різним рівнем соціального благополуччя, показані основні механізми формування ставлення до дитини, розглянуто вплив соціального чинника на вибір стилю виховання.

Ключові слова: стиль виховання, соціальне благополуччя, психологічні особливості матері, прийняття, відкидання, симбіоз, інфантилізм, гіперпротекція.

На думку Л. Д. Столяренко, С. І. Самигіна, «сім'я — це соціально-педагогічна група людей, призначена для оптимального задоволення потреб у самозбереженні (продовженні роду) і самоствердженні (самоповазі) кожного її члена» [8].

На думку дослідників, що займаються проблемами сім'ї (І. М. Балінський, А. І. Захаров, І. А. Сихорський та інші), сім'я може виступати в якості позитивного чи негативного фактора у вихованні дитини [5].

Л. Д. Столяренко, С. І. Самигіна вважають, що виховання — складна система. На нього впливають спадковість і біологічне (природне) здоров'я дітей і батьків, матеріально-економічна забезпеченість, соціальний стан, уклад життя, кількість членів сім'ї, відношення до дитини. Усе це органічно переплітається й у кожному конкретному випадку виявляється по-різному. Головна умова сімейного виховання — це любов. Але тут важливо зрозуміти, що потрібно не тільки любити дитину, але і керуватися любов'ю у всіх своїх повсякденних турботах за неї, необхідно, щоб дитина почувала, була упевнена, що її люблять [8].

На думку А. Я. Варга, В. В. Століна, батьківські відносини — це система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, які використовуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків [3].

Для розвитку позитивних дитячо-батьківських стосунків дорослі повинні мати певний рівень знань з проблеми виховання і взаємин з дитиною (Є. О. Смирнова, М. В. Бикова) [8].

Основою сімейного мікроклімату, на думку дослідників А. С. Макаренка, А. В. Петровського, А. И. Захарова, А. Б. Добрович, є міжособистісні відносини, що і визначають його клімат. Саме по відношенню батьків до

своєї дитини, як вважає Є. М. Волкова, можна припустити, якою вона стане в майбутньому [9].

Проблемою впливу батьківського відношення до дитини займалися такі дослідники, як А. В. Петровський, А. И. Захаров, И. М. Балинський, В. Н. Мясіщев, Р. А. Зачевицький [6].

С. Соловейчик вважає, що відносини батьків до дитини відрізняються високою психологічною напруженістю і різноманітністю у своїх проявах. Найбільш частими, на його думку, типами відносин є: уважні, боязкі, марнолюбні, сердиті, дратівливі, пристосовувальні, товариські, сенсаційні, наполегливі, постійні, упевнені, підбадьорюючі [8].

А. С. Макаренко звертає увагу на такі відносини в родині, як співіснування, конфронтація, співдружність [8].

У своїх дослідженнях С. В. Ковальов виділяє наступні типи сімейних відносин: антагонізм, конкуренція, змагання, паритет, співробітництво. Є. М. Волкова розглядає лише типи благополучних сімей. А. В. Петровський виділяє диктат, опіку, паритет і співробітництво [4].

Аналіз літератури показує, що, незважаючи на розмаїтість понять, що описують батьківські відносини, практично у всіх підходах можна помітити, що батьківське відношення по своїй природі суперечливе. Є. О. Смирнова та М. В. Бикова виділяють два протилежних моменти в батьківських відносинах: безумовний (містить такі компоненти, як прийняття, любов, співпереживання і т. д.) та умовний (об'єктивна оцінка, контроль, спрямованість на виховання визначених якостей).

Дослідження А. Н. Леонтьєва, А. Р. Лурія, Д. Б. Ельконіна та інших показали, що психічний розвиток дитини визначається її емоційним контактом і особливостями співробітництва з батьками [1].

Виходячи із вищезазначених висновків вітчизняних та зарубіжних вчених, звернемося до поняття того, що таке соціально неблагополучна сім'я. У дисертаційному дослідженні Канкіна В. Г. (Краснодар, 2005) визначено, що неблагополучна сім'я — це не просто словосполучення, що характеризує приватну ситуацію в окремій родині. Це часто неповні, маргіналізовані в соціальному і майновому відношенні родинні пари. Найчастіше вони педагогічно безпорадні і в цілому не мають належної культури людських відносин, до того ж у багатьох випадках обтяжені алкоголізмом і наркоманією, звиклі до насильства в різних формах. Очевидно, що в сучасному суспільстві неблагополучна сім'я — це типове, дуже широко поширене явище, що наочно характеризує стан суспільства. Іншими словами, сімейне неблагополуччя — соціально типове для сучасності явище, що відображає найбільш загальні соціодинамічні тенденції [7].

Будучи одним з базових інститутів суспільства, родина виконує функції його первинної структури, вирішуючи завдання соціокультурного відтворення основних соціальних цінностей на рівні індивідуальної соціалізації. Деформована, неблагополучна сім'я продовжує вирішувати ці завдання, але вона вирішує їх дисфункціонально, в результаті чого порушується нормальний процес відтворення суспільства. Неблагополучна сім'я може відтворювати по своїх каналах лише неблагополуччя, створювати дефор-

мовані, спотворені міжособистісні відносини. Моделі таких відносин і поведінки, багаторазово спостережувані індивідами в дитинстві батьківської сім'ї, сприймаються як норма, як щось єдино можливе, і згодом переносяться вже простір власної родини, стаючи надбанням наступних поколінь. Це, в свою чергу, сприяє розвитку алкоголізму, наркоманії та інших девіантних за своєю природою способів догляду від нерозв'язних проблем реального світу в уявний світ, ілюзорний. З іншого боку, наростання фрустрації, апатії, розчарування в житті, озлобленості веде до зростання агресивності в родині, дратівливості і як наслідок — до спалахів насильства по відношенню до своїх близьких [7].

Значне місце серед причин поширення сімейного неблагополуччя як сталого паттерна відносин займає криза соціальних цінностей, неминуче є наслідком «соціальної травми». Дискредитація і переосмислення старих цінностей, асоційованих із старшим поколінням, не сприяє зміцненню взаємної поваги сім'ї, а часто і веде до поляризації думок, прихованих і явних конфліктів, послаблює і так слабкі сімейні узи. Зростання індивідуально-споживацьких орієнтацій, хоча і стимулює заповзятливість і ініціативу, тягне за собою атомізацію суспільства і сім'ї, втрату цінностей загальнолюдського характеру, падіння престижу соціальних ролей матері і батька. Картину доповнюють практична відсутність стратегії сімейної політики з боку державних органів, непродуманість заходів соціальної допомоги неблагополучним сім'ям.

А. Е. Рацімор у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що основними психологічними характеристиками неблагополучної родини є: неготовність батьків виконувати свої функції, невміння будувати взаємини з неповнолітніми різних віків, відсутність педагогічних знань та навичок, труднощі організації вільного часу підлітків, відсутність взаєморозуміння між батьками [7].

Наше емпіричне дослідження було направлене на вияв особливостей материнського стиля виховання в залежності від соціального стану родини. До групи А ввійшли матері із родин, що мають статус соціально благополучних, до групи Б — матері із родин, що стоять на обліку у службі сім'ї, молоді та спорту, як соціально неблагополучні.

У таблиці 1 представлені результати діагностики батьківського ставлення А. Я. Варга та В. В. Століна у групі А і групі Б.

Емпіричне дослідження учасників групи А, до якої ввійшли матері, що мають відносно здорових дітей та мають соціальний статус благополучних родин дозволила сформулювати ряд важливих висновків. Так, у групі А рівень відторгнення дитини матір'ю низький ($m=5,13$ бала), що свідчить про прийняття дитини такою, яка вона є, повагу до її почуттів і думок. Відповідно до цього низькі показники авторитарної гіперсоціалізації ($m=4,13$ бала), тобто матері не вживають заходів жорсткого контролю за поведінкою дитини, довіряють її вчинкам та поглядам, проте піклуються необхідним чином про її благополуччя. Такі матері мають певні соціальні очікування відносно власних дітей, рівень за шкалою соціальної бажаності виходить за верхню межу середнього рівня ($m=7,25$ бала). Наразі майже

відсутній симбіоз та інфантилізм у відносинах із дітьми. Такі показники за методикою дослідження стилів виховання вказують на емоційне благополуччя у відносинах між матір'ю та дитиною, що є запорукою психологічного здоров'я останньої.

Таблиця 1

Результати діагностики батьківського ставлення А. Я. Варга та В. В. Століна у групі А та групі Б

Стилі виховання	<i>M</i> група А	<i>M</i> група Б	<i>t</i> -критерій	Df — число мір свободи	P — рівень значущості
Відторгнення	5,13	11,00	6,11	117	0,01
Соціальна бажаність	7,25	6,76	-1,37	117	0,01
Симбіоз	1,98	2,87	1,88	117	0,01
Авторитарна гіперсоціалізація	4,13	3,45	-1,56	117	0,01
Інфантилізм	1,67	2,97	1,89	117	0,01

Примітка: жирним шрифтом виділено значення *t*-критерію, що вказує на наявність статистично достовірних розбіжностей.

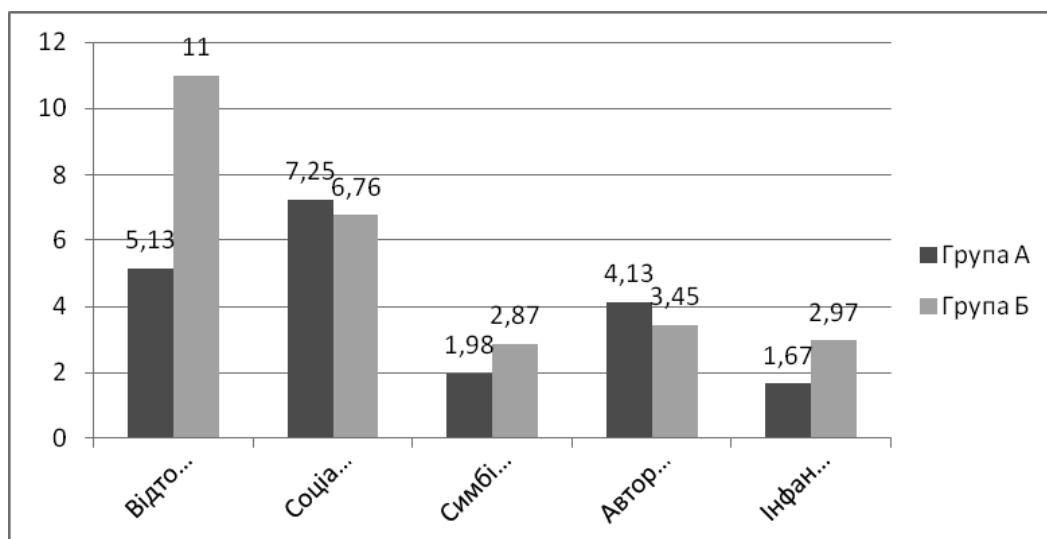

Рисунок 1. Результати діагностики батьківського ставлення А. Я. Варга та В. В. Століна у групі А та групі Б

Емпіричне дослідження групи Б, до якої ввійшли матері, що мають відносно здорових дітей, проте низький рівень соціального благополуччя, самі мають алкогольну залежність, або хтось із членів родини хворіє на це, показали домінування стилів виховання, що можуть призводити до психологічного неблагополуччя дітей. Високий показник відторгнення дитини ($m=11$ балів), що свідчить про суперечливе ставлення до особистості дитини, ситуативне розуміння її базових емоційних потреб, виховання «залежно від настрою», коли не дитина є головною цінністю, а її поведінка визначає цінність її для матері. Разом з тим соціальні очікування щодо власних дітей нижчі у порівнянні із матерями групи А. Також показник симбіозу вказує на те, що матері схильні до емоційної залежності від об'єкту любові.

Аналіз стилів батьківського виховання дає можливість зробити висновок про те, що для матерів групи Б характерне прийняття своєї дитини, проте воно залежить від зовнішньої ситуації, а значить не є внутрішньо осмисленим, пережитим свідомо. Також важливою характеристикою є соціальна бажаність у вихованні.

Зробивши аналіз результатів методики, можна дійти певних висновків:

– Матері групи А характеризуються прийняттям своєї дитини, здоровою та адекватною оцінкою її можливостей та потенціалу, трохи завищеним соціальним очікуванням щодо її реалізації у суспільстві та відносно здоровими психологічними кордонами у відносинах

– Матері групи Б характеризуються вибірковою формою прийняття дитини, мають нижчий рівень соціальної бажаності та адекватну оцінку можливостей дитини.

Аби зрозуміти психологічні характеристики матерів означених груп, ми використали восьмикольоровий тест Люшера. Його інтерпретація дала можливість для розуміння психологічних особливостей матерів із різним рівнем соціального благополуччя.

Якісні характеристики матерів групи А наступні: 44 % жінок прагнуть зайняти комфортне місце у житті, мають такі якості, як творчість та політ фантазії і намагаються знайти для них сферу реалізації. Вони також мають ресурси для отримання емоційного та сексуального задоволення. 26 % досліджуваних жінок відчують стрес у випадку, коли свобода дій обмежується. Звикли до вільного волевиявлення, вважають важливим приймати рішення самостійно. 11 % усіх досліджуваних сприймають невдачі в житті як стимул для подальшого зростання, не зупиняються перед перешкодами та прагнуть зайняти в житті лідируючу позицію, що найчастіше вдається.

Якісні характеристики матерів групи Б за тестом Люшера наступні: 37 % досліджуваних жінок проявляє активність у дослідженні навколишнього світу, у досягненні мети — наполегливість, вважає, що щастя результат власного вибору, відчують себе хазяїном власної долі. 16 % прагне самореалізації у роботі і сім'ї, невдачі на шляху сприймають близько до серця, мають можливість отримувати задоволення від сексуального життя. 12 % матерів, щоб відчувати себе впевнено, потребують постійної підтримки з боку оточуючих, люблять демонструвати себе, важко переживають дефіцит уваги до своєї особи. 8 % прагнуть до емоційної стабільності, потребують комфорту і спокою для задоволення своїх внутрішніх потреб.

Порівнюючи результати дослідження груп матерів А і Б за тестом Люшера, ми можемо структурно виділити три головних лінії відмінностей:

1. Домінування на перших чотирьох місцях основних кольорів — червоного, жовтого, зеленого, синього представлене у групах А і Б домінантно. Виведення на основні місця додаткових кольорів — коричневого, фіолетового, сірого представлено дуже низьким відсотком матерів цих груп.

2. Соціальна направленість емоційних характеристик у групі А та Б, що пов'язана із досягненням соціальних цілей, позиціонуванням себе серед оточуючих, знаходженням можливостей самореалізації.

3. У групах А зафіксований ресурс для отримання емоційного задоволення від життя та можливості отримувати емоційне задоволення. У групі Б наявний стан хронічного стресу, пов'язаний із порушенням нормального функціонування емоційної та соціальної сфери.

Список літератури

1. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи: записки детского психиатра / М. И. Буянов. — М.: Просвещение, 1988.
2. Валлон А. Психическое развитие ребенка / А. Валлон. — М.: 1968.
3. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения: дис. ... канд. психол. наук / А. Я. Варга. — М., 1986.
4. Винникотт Д. В. Семья и развитие личности. Мать и дитя / Д. В. Винникотт. — М., 2004.
5. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А. И. Захаров. — М.: Просвещение, 1993.
6. Зачевицкий Р. А. Роль неправильного воспитания в происхождении неврозов / Р. А. Зачевицкий, Е. К. Яковлева. — М.: Наука, 1960.
7. Канкин В. Г. Неблагополучная семья в социальном контексте современной России / В. Г. Канкин. — Краснодар, 2005.
8. Психология детско-родительских отношений [Текст] : монография / И. М. Марковская ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Федер. агентство по образованию, Юж.-Урал. гос. ун-т, Фак. психологии. — Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2007.
9. Филиппова Р. Р. Психология материнства. Учебное пособие / Р. Р. Филиппова. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2002.

Д. С. Сологуб

аспирант

кафедры общей психологии и психологии развития личности

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ СТИЛЕЙ РОДИТЕЛЬСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК У МАТЕРЕЙ С РАЗЛИЧНЫМ УРОВНЕМ СОЦИАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

Резюме

В статье отражены психологические особенности стилей воспитания у матерей с разным уровнем социального благополучия, показаны основные механизмы формирования отношения к ребенку, рассмотрено влияние социального фактора на выбор стиля воспитания.

Ключевые слова: стиль воспитания, социальное благополучие, психологические особенности матери, принятие, отвержение, симбиоз, инфантилизм, гиперпротекция.

Solohub D. S.

postgraduate

Odessa National University named after II Mechnikov

Department of Psychology and Psychology of Personality

FEATURES OF THE STYLE OF PARENTING AND EMOTIONAL CHARACTERISTICS OF THE MOTHERS WITH DIFFERENT LEVELS OF SOCIAL WELL-BEING

Summary

The article covers the psychological characteristics of parenting styles among mothers with different levels of social well-being, shows the basic mechanisms of formation of the attitude to a child, the influence of social factors on the choice of parenting style.

Key words: style education, social welfare, the psychological characteristics of the mother, acceptance, rejection, symbiosis, infantilism, overprotection.